

IŠ NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO PRIEŠAUŠRIO

Literatūros tyrinėtojos Dalios STRIOGAITĖS straipsnyje kalbama apie sudėtingą lietuvių tautai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios laikotarpį – parengiamąjį valstybės atkūrimo etapą, vadinamąjį priešaušrį. Akcentuojama, kiek lėmė tautinio atgimimo sąjūdis ir jaunos to meto inteligentijos pasiryžimas negailėti jėgų, aukotis tėvynės ir visuomenės labui. Jų veikla sąmonino tautą, brandino pilietiškumą, rengė būsimoms politinėms permainoms. Aptariami du būdingi priešaušrio veikėjai – Povilas VIŠINSKIS (1875–1906) bei Domininkas BUKONTAS (1873–1919) ir jų reikšmingas istorinis indėlis: vieno intelektualumas, kito – realus praktinis. Remiamasi archyvuose saugomais ir beveik nežinotais D. Bukonto laiškais.

FROM BEFORE THE DAWN OF THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

In her article, the literary scholar Dalia STRIOGAITĖ talks about a difficult time for the Lithuanian nation, the preparatory period for the restoration of independence, referred to as the 'pre-dawn', which lasted from the end of the 19th to the beginning of the 20th century. She emphasises the part played by the National Rebirth movement, and the desire of educated youth to sacrifice and give everything for the benefit of society and the homeland. Their actions breathed awareness into the nation, developed patriotism, and prepared for the coming political upheavals. The author discusses two typical figures of the pre-dawn: Povilas VIŠINSKIS (1875–1906), and Dominykas BUKONTAS (1873–1919), and their vital historical input. The article is based on Bukontas' little-known letters, which are stored in archives.

Povilas Višinskis. 1898.
www.saltiniai.info

Didysis Lietuvos kelias į nepriklausomybės atgavimą prasidėjo iš tolo. Svarbus buvo parengiamasis laikotarpis – priešaušris. Tai XIX a. pabaigos–XX a. pradžios epocha – itin niūrus, sudėtingas mūsų tautos istorijos tarpsnis, kai Lietuvos ir nebūta, tik Rusijos imperijos paribyje Šiaurės Vakarų kraštas, prislėgtas, rusifikuojamas, nebeturintis net lietuviškos spaudos. Bet tuomet kaip didelė istorinė naujovė iškyla jauna lietuvių inteligentija iš „žemojo“ valstiečių sluoksnio, prasilavinusi rusiškose mokyklose. Gyvai jaučiantys skriaudžiamos tautos interesus, subrandinę nesitaikstymo dvasią, skatinami Vinco Kudirkos „Varpo“, veikiami ir kai kurių bendraeuropinių įtakų (modernėjimo, demokratėjimo tendencijos, pozityvizmo pasaulėžiūra bei kt.) šios kartos lietuvių inteligentai ėmėsi rizikingos konspiratyvios, bet istoriškai daug lėmusios veiklos. Jie, tautinio judėjimo atgimimo dalyviai, pravardžiuoti „litvomanais“, subrandino naują inteligentiškumą, kaip aktyvaus tarnavimo visuomenei, sampratą: inteligento („apšviestūno“) priedermė – grąžinti moralinę skolą saviesiems, gelbėti tautą. Būta dvasios pakilumo, daug dėta pastangų mažinant žmonių neraštingumą, platinant draudžiamą lietuvišką spaudą, žadinant tautinę savivoką. Aktyvūs visuomenininkai, realaus naudingo veikimo šalininkai, padarė tikrai daug – prikėlė, atgaivino, ugdė ir formavo tautą. Nenutraukė darbo ir naujomis sąlygomis – XX a. pradžioje atgavus spaudą, tik jau kėlė naujesnius uždavinius – sąmonino žmones politiškai, skiepijo viltį turėti savo tautinę valstybę, rengė galimoms permainoms ir – nesuklysimė sakydami – atvedė tautą iki nepriklausomybės atgavimo slenkščio.

Tarp gabių ir veržlių, kurie darbavosi kaip tautinio judėjimo aktyvistai ir matė ateitį kaip Nepriklausomybės idealą, buvo ir du žemaičiai – Povilas Višinskis ir Domininkas Bukontas. Abu iš tos pačios Šiaulių vyrų gimnazijos, kurios net keturi buvę mokiniai vėliau tapo Vasario 16-osios Akto

signatarais – didžiaviriais. Jie – Višinskio ir Bukonto bendraamžiai ar kiek jaunesni. Višinskis ir Bukontas garbiais signatarais netapo: Povilą anksti palaužė džiova, o Domininkas į aukštus postus ir netaikė. Jų kita epocha – sakytume, Vasario 16-osios parengiamoji. Ankstyvo rengimosi būsimai Lietuvos Respublikai etapas. Ir uždaviniai, ir nuopelnai kiti. Jie liko įžymūs kitaip – kaip priešaušrio veikėjai, purenę dirvą būsimam nepriklausomybės įgyvendinimui, būsimiems naujo tipo veikėjų žygiams.

Kodėl iš priešaušrio laikotarpio čia pasirinkti kaip tik jie?

Žinoma, gali būti ir kiti. Kas nori, iškels kitus. Tautinis judėjimas, bent iš pradžių, buvo daugmaž kolektyvinis veikimas. O personalijas, kad ir kokias pasirinktume, visad tinka šiuolaikiškai permąstyti, atgaivinant santykį su jomis. Višinskio ir Bukonto recepciją taip pat svarbu atnaujinti. Gretinimo būdas galbūt leis pasakyti ką naujesnio, gal esmingiau atsiskleis anuomečio tautinio sambūrio pasiryžėlių bendrumai ir skirtumai, paryškės judėjimo ypatingumas, jo potencialas ir reikšmė. Be to, yra dokumentinės medžiagos – laiškų, kurie padės geriau pažinti epochą ir aptariamus asmenis.

Višinskis amžių sandūros laikotarpiu – vienas reikšmingųjų valstietiškos inteligentijos atstovų. Bet jo „chrestomatini“ įvaizdį būtina koreguoti, nes tebėra neteisingai suvokiamas vien kaip kultūros veikėjas, Žemaitės ir kitų rašytojų globėjas. Sovietmečiu nebuvo galima akcentuoti jo politinės veiklos, daug nutylėta, ir ilgam nusistovėjo supaprastintas Višinskio vaizdas, dalinė tiesa. Dabar, kai istorikai yra išsamiai išnaginę jo veiklą ir sudėję visai kitus akcentus, vis dar neišmokstame Višinskį matyti daug tikresnį, tapatesnį.

Didelių gabumų, reto iniciatyvumo, charizmatiškas Višinskis anksti tapo pirmųjų varpininkų lyderiu. Veikė lanksčiai, gyvai orientuodamasis į realias įvairiais gyvenamojo meto tarpsniais iškylančias tautos brandinimo problemas. Pradžioje kaip būtiniausias dalykus suvokęs priešinimąsi carizmo priespaudai ir tautiškumo žadinimą, kėlė tapatybės, apšvietos, kultūros plėtos, grožinės literatūros ugdymo ir pan. uždavinius. Sugebėjo Šiaulių kraštą formuoti kaip reikšmingą judėjimo centrą. Daug nuveikė organizuodamas slaptos varpininkų spaudos (po Kudirkos) leidybinę veiklą.

O XX a. pradžios sąlygomis tautinį judėjimą jis aiškiai kreipė nauja – politine vaga. Jau 1901 metais drąsiai formuluavo valstybės atkūrimo idėją: „Mūsų idealas: laisva, nepriklausoma Lietuva“ ir kėlė būtinumą rengti tautą politiniam atgimimui, būsimoms permainoms. Supolitino „Varpo“ žurnalą. Buvo politinės Lietuvos demokratų partijos įkūrimo iniciatorius (programos parengėjas, vienas partijos ideologų). Keitėsi ir paties Višinskio statusas: nebe lyderis, o politinis vadovas. Kaip publicistas ir politikas, buvo radikalesnis už kitus bendražygius. Mąstė labai perspektyviai, strategavo būsimą Lietuvą kaip demokratinę valstybę, kūrė teorinius pagrindus valstybingumui. Itin aktyviai pasireiškė Didžiajame Vilniaus Seime 1905 metais, kur buvo priimtas nutarimas reikalauti Lietuvai politinės autonomijos. Politikos sukuryje jis buvo vienas priešakinių. Istorikas Rimantas Miknys, išgilinęs į Višinskio teorines išvalgas ir praktinę veiklą, įvertinęs jo vietą ir reikšmę Lietuvos modernios visuomenės formavimosi procese, pateikia išvadą: „neginčijamas jo

Domininkas Bukontas.
Nuotrauka iš Zarasų rajono savivaldybės
viešosios bibliotekos fondų

[Višinskio], kaip to meto žymaus lietuvių politiko, vaidmuo 1901–1905 m. laikotarpiu“¹.

O ir kito veikėjo – Domininko Bukonto atminimas, nors yra gražiai iškeltas ir pagerbtas, vis dėlto stokoja apmąstymo, tikslesnio jo veiklos apibrėžtumo. Nei enciklopedijoje, nei Zarasų kultūrininkų išleistoje knygoje² Bukontas neparyškintas kaip tautinio atgimimo sąjūdžio dalyvis, tad ir plati visuomeninė jo veikla traktuojama kaip lokali, ji neįprasminata bendrame tautos brandos ir Nepriklausomybę kelyje kaip reikšminga to kelio atšaka.

Tikrai reikia daryk atsigręžti į priešaušrio veikėjus.

Višinskis ir Bukontas – varpininkai jau Sankt Peterburgo Imperatoriškojo universiteto studentiškaime gyvenime. Organizacija nelegali, formalus įsirašymas negalėjo būti, lėmė tik asmens sąmoningumas, racionalus apsisprendimas. Nuo trečio kurso perėjęs studijuoti medicinos į Charkovo universitetą, Bukontas kiek atitrūko nuo labiau organizuotos peterburgiečių veiklos, bet tik iš dalies. Ištikimumą tautiniams interesams liudija jo laiškai ir visas gyvenimas.

Įdomu pasekti Višinskio ir Bukonto bičiulystę. Nebuvo lygiavertė jų socialinė padėtis. Višinskis – tikras „žemojo“ sluoksnio atstovas, dideliu vargu prasimušęs į mokslus, į inteligentiškumą. Bukontas – iš pusiau bajoriškos, šviesesnės ir, matyt, labiau pasiturinčios šeimos. Antai pakeitęs universitetą ir specialybę jis rašo: „daug prie to prisidėjo tėvai: jie pritarė mano užmanymui ir, kas svarbiausia, davė pinigų pradžiai“³. (Šeima mokslino du sūnus.) Skirtybių rastume ir daugiau: Bukonto tvirtas krikščioniškumas, o Višinskio

Stasys ŽIRGULIS. Paminklas lietuvių rašytojui, spaudos darbuotojui, režisieriui, lietuvybės propaguotojui, politiniam veikėjui Povilui Višinskiui (1875–1906), atidengtas 1991 m. birželio 29 d. Povilo Višinskio aikštėje (Vilniaus g.–Šiaulių bulvaro–Povilo Višinskio g. sankryžoje). Antano Kazimiero DILIO nuotrauka. Šiaulių „Aušros“ muziejus

pažiūros liberališkesnės. Bet svarbesni yra bendrumai. Jų gyventoje epochoje luomų pertvaros jau menko, ryškėjo demokratizmo ypatumai. Jaunoji lietuvių inteligentija visuomeniškumo reikalavimą kėlė kaip prioritetinį, tarpusavio santykiuose puoselėjo solidarumą: inteligentija negausi, susipratusiųjų dar mažiau, svarbu buvo vienybė, bendras darbas, vienas kito palaikymas, dalijimasis patirtimi. Višinskio ir Bukonto santykiuose šios nuostatos garbingai laikomasi, jų, rodos, nepalietė vėliau prasidėjęs skaldymosi į politines partijas, priešiško proveržis.

Laiškai – būdinga tuometės komunikacijos forma. Gaila, kad yra tik Domininko laiškai, o Povilo atsakymai neišlikę. Dalis epistolikos, saugomos Vilniaus universiteto Mokslinės bibliotekos rankraštyne, šiek tiek cituota, panaudota Juozo Žagrakalio monografijoje „Dr. Domininkas Bukantas“⁴. Bet laiškų yra ir kituose archyvuose⁵.

Jūdviejų susirašinėta įvairiais gyvenimo periodais. Studijų meto (1897–1898) laiškuose iš Charkovo Bukontas nerimauja dėl neatsargaus lietuvių studento: „Labai noriu žinoti, kaip pakliuvo D. ir kas dar nukentėjo“; „Parašyk, kas

dėjosi su filologu⁶⁶ (tai apie Antaną Daniliauską, sučiuptą su lietuviškomis knygomis – buvo kalintas, pašalintas iš universiteto, o vėliau ir ištremtas). Kartu atsispindi rašančiojo – tautiškai užsiangažavusio jaunuolio vidaus pasaulis: rūpinasi varpininkų spauda, pinigai aukojami „bendram reikalui“, informuoja Povilą apie įvykusį susirinkimą „išklaust, kas buvo kalbėta ant suvažiavimo pernai vasarą“ ir piktinasi, kad darbe „ant tautiško pamato“ nebuvę pasiekta susitarimo.

Vėlesni, 1901–1903 metų, laiškai – iš Dusetų, kur pradėjo gydytojauti ir kur, Višinskio nurodymu, jam iš Tilžės buvo siunčiami visi varpininkų leidiniai po 2 egz.⁷ Laiškai fiksuoja jauno, veiklaus inteligento visuomeninių darbų aibę. Prašo atsiųsti bent porą šimtų egzempliorių tariamos „čekų abėcėlės“, sugalvotos spaudos draudimui apeiti (vadinas, mokys neraštinguosius). Ima rinkti vietas žinias iš įvairių sričių. Tai turbūt ir Višinskio inspiruota: pasidomėt pilialkalniais, užrašinėti tautosaką. Matyt, Višinskio publicistikos darbui labai reikėjo konkrečios medžiagos, tad Domininkas stengėsi padėti: „kažkuomet prašei manęs surinkti žinias apie pavietavą komitetą dėl reikalų ūkiškos pramonystės“⁸. Aptiko kaimo eiliuotoją, pasiunčia jo kūrybos pavyzdžių. Tariaisi dėl lietuviško spektaklio organizavimo Gryvoje, kur kunigavo Bukonto brolis. Tai praktiškoji (kasdienė) pozityvi veikla. Bet imasi ir mokslinio darbo. Mokslas buvo pozityvizmo epochos būdingoji orientacija. Dalyvavęs Višinskiui rengiant „Antropologinę žemaičių charakteristiką“, buvęs jo ištirtas ir tarp kitų žemaičių aprašytas, Bukontas vėliau panašiai rinks, sistemins aukštaičių fizinius duomenis. Dirbdamas jau Zarasuose (tuomet – Novoaleksandrovskas) skaitys savo antropologinių tyrinėjimų pranešimus Lietuvių mokslo draugijoje, kai ką publikuos, taps vienu ankstyvųjų lietuvių antropologų.

1904–1905 metais laiškai keliavo iš Tolimųjų Rytų, kur, vykstant Rusijos ir Japonijos karui, buvo mobilizuotas kaip karo gydytojas. Apie kareivišką buitį rašė nedaug („Karės dalykai blogi <...>. Gyvenimas visur prastas: mus, gydytojus, mėto iš vienos vietos kiton“⁹; paskubom brūkšteli vieną kitą įspūdį: „iki sienos Mandžiūrijos tėra tik varstas nuo mūsų ligonbučių...“). Praneša apie kitus lietuvius medikus (varpininkus): dirba kartu su Feliksu Janušiu, palaiko ryšį su Petru Avižoniu („Avižos būta pakliūta nelaisvėn“), su Mukdene atsidūrusiu Pranu Veitu („mums rodosi, kad Mukdeną greit užims japonai“). Bet ir ekstremalios sąlygos nenustelbia minčių apie Lietuvą. Lietuviška spauda jau atgauta, tačiau tautinių rūpesčių daug: pritaria Povilui, kad savo laikraščius svarbu turėti „čia“ ir „ten“ (t. y. Lietuvoje ir užsieny, Prūsijoje), toliaregiškai numato ateitį: „Toliau vis daugiau turėsime priešų ne tik dėl idėjos, bet ir dėl ‘kąsnio’. Iš laiko reikia rūpintis ir perspėti“¹⁰. Savo uždirbtų pinigų dalį per Višinskį siunčia „Žiburėlio“ labdaros draugijai, „Varpui“ ir „Ūkininkui“, prašo užprenumeruoti labai laukiamas „Vilniaus žinias“. Sužinojęs apie Višinskio įsteigtą „Šviesos“ bendrovę knygoms leisti, nuosirdžiai pritaria projektui ir žada būti bendrovės pajininku: „Už tuos 250 r., kuriuos ketinu ryto išsiųsti per telegrafą ant tavo vardo, nupirk pajų tiek, kiek bus galima, nupirkęs palaikyk pas save, kol aš pagrįšiu“¹¹. Pasidžiaugia Povilo atsiųstomis pirmomis „Šviesos“ išleistomis

Leonas STRIOGA. Paminklas Domininkui Bukontui.
1993. Zarasai. Kęsto VASILEVSKIO nuotrauka.
Zarasų krašto muziejus

knygelėmis ir pats skuba rengti higienos vadovėlį: „Siunčiu <...> su baime tau įsipiktinti, nes pats labai abejoju, ar ne per silpnai tėra apdirbti visi tie mano raštai. <...> Už savo darbą nelaukiu jokio pelno, nes rašiau visai ne dėl savo naudos“¹².

Bendravimo situacijos ryškina Bukonto altruizumą, etišumą. Laiškuose daug žmogiškos šilumos, įsijautimo į draugo reikalus ir rūpesčius. Antai dar jaunystėje, rašydamas Povilui, dėl nesveikatos išvykusiam į Krymą, stengėsi padraštinti jį susirgusį: „Kas link tuberkuliozo plaučių, tai su juomi žmogus ilgai gal gyventi santaroj, bile iš pradžių gal sulaikyt. Taip atsitinka, jog <...> gyvena lig 75–80 metų“¹³. Įdomu pajusti ir tai, kad Bukontas nemaž nedvejodamas pripažįsta už save jaunesnio Višinskio intelektualinį pranašumą, jo autoritetą: „Tavo prašymus rūpinuosi kiek galima išpildyti“, „Patark, kokios programos laikytis“, „Kas link mano šiokių tokių raštų, <...> pats [turėsi] išmanyti, kur juos mesti“. Tik syki jis pataiso Višinskį, kai tas, recenzuodamas Adomo Jakšto brošiūrą „Lietuvių žodis Lietuvos lenkų – magnatų, dvarininkų ir šlėktos jaunuomenei“, kritikavo net antraštę: esą bajorijos skirstymas visai nemoksliskas. Domininkas, geriau išmanantis realią padėtį, pataria: „Išmesk iš tenai vieną daiktėlį apie nemoksliskumą užvardijimo. <...> Tikras faktas, jog pasidalinimą į tris gradacijas bajorija pripažįsta ir užlaiko: taip magnatas nesibičiulija (vizitas, revizitas, klonionės, kortelės) su paprastu obyvatėliu [dvarininku], šitas su šlėkta; tik „interes“ priverčia nuvažiuoti aukštesnįjį pas žemesnįjį, bet ir tą rūpinasi atlikti per pasiuntinius. Tik iš

antropoliogiškos pusės toks padalinimas gali būti nemoksliskas¹⁴. Iš tiesų santykis su Lietuvos lenkais buvo sudėtingas ir nesyk kėlęs nerimą.

Manytume, kad bendradarbiavimas su Višinskiu buvo gilioji, esminė Bukonto esaties dalis – tas pats anų laikų patriotinis nusiteikimas tarnauti savo kraštui, visuomenininko ir kultūrininko aktyvumas, inteligento idealizmas. Neabejotinas Višinskio poveikis Bukonto veiklai, jo tyrinėjimams, publicistikai. Bičiulystė teikė ir impulsų, ir dvasinę atramą. O paleistas atsargon ir 1906 metų pradžioje sugrįžęs Domininkas buvo priblokštas netikėtos Povilo mirties. Ir būtent Bukontas su Petru Avižoniu – du daktarai, ilgamečiai Višinskio draugai, į tą netektį atsiliepė jautriai straipsniu „Žodis į visuomenę“, ragindami kuo labiau branginti jaunas tautos jėgas, rūpintis besimokančiais ir juos šelpti, kad nepasikartotų Povilo likimas¹⁵. Bičiulio atminimą pagerbė ir visai gimiškai – Čekiškės miestelio bažnyčioje, kur Povilo buvo tuoktasi su Juzefa Mikuckaite, pakrikštyta jų dukrelė; krikšto tėvai – Domininkas Bukontas ir Marija Mikuckaitė, mažylės teta¹⁶.

Bukontui buvo lemtas ilgėlesnis nei Povilo gyvenimas. Galėjo darbuotis atgimstančiai Lietuvai savo pamėgtuose Zarasuose, garsėdamas ne tik kaip labai rūpestingas gydytojas, bet ir plačiais visuomeniniais užmojais. Matė, kas artimiausioje aplinkoje problemiška ne tik sveikatos apsaugos, bet ir švietimo, kultūros, ekonomikos srityje ir ką galima keisti, pagerinti.

Neabejotina, kad save jis suvokė kaip tautinio judėjimo dalyvį, lietuviybės skatintoją, kaip inteligentą, kurio priedermė tarnauti visuomenei.

Atvykęs dirbti į Rytų Aukštaitiją, nedaug rado susipratusių lietuvių, bet stengėsi juos telkti, mezgė draugystę, aiškino, kad bendrai veikdami galės daug gero padaryti. Ėmėsi švietėjo, organizatoriaus, inspiratoriaus vaidmens.

Zarasų kraštas daugiatautis, čia dominavo sulenkėjusiųjų įtaka. Svarbu buvo kraštą lietuvininti, plėsti lietuvių kalbos vartojimo erdvę. Bukontas su jį palaikančiais iškovojo lietuviškas pamaldas vietos bažnyčioje, nors teko atlaikyti stiprų konservatyvių jėgų priešiniams ir net atvirus jų išpuolius.

Iš atsiminimų ir pasakojimų matome Bukontą nestokojusį konkrečių iniciatyvų, negailėjusį jėgų nei energijos įvairiems praktiškiems naudingiems darbams. Kūrė draugijas, bendroves, steigė kooperatyvus, skatino kilti „iš apačios“, burtis į bendrą darbą, tvarkytis šeiminiškai, rūpimas problemas spręsti susitarimo būdu. Žmonėms tai buvo nauja ir nelengva – atsikračius baudžiavinio klusnumo įpročių, išmokyti laisviau mąstyti ir savarankiškiau veikti. Daug lėmė išmintingi inteligento patarimai, poveikį darė asmeninis pavyzdys – pats Bukontas buvo aktyvus įvairių draugijų narys, nesyk bendram reikalui aukėjo savo lėšas. Ilgainiui radosi ir bendraminčių – daug nuveikė dirbdamas kartu su jaunu advokatu Antanu Tumėnu, vėliau tapusiu Lietuvos teisingumo ministru. Svajota įsteigti Kultūros namus: sudėjus pinigų, nupirkta žemės sklypas, tačiau darbus nutraukė prasidėjęs karas. Bet suorganizuota ne mažiau svajota lietuviška progimnazija. O nesusipėtus Bukonto darbus vėliau įgyvendino kiti. Veikti siekiant realios naudos savo krašto ir žmonių

gerovei buvo tautinio atgimimo pasiryžėlių principinė nuostata, jų pašaukimo esmė. Skatindamas miesto ir apylinkės žmonių susivokimą, jų organizavimąsi bendriems darbams, Bukontas iš tikro darė didelį dalyką – diegė demokratijos supratimą ir vadovavimąsi jos principais. Nuo draugijų, visuomeninių organizacijų, išmokus patiems spręsti ir tvarkytis bendruomeniškai, kylama į pažangą (ypač ekonominę). Veiklus daktaras, praktiškais postūmiais išjudinęs vietos gyvenimą, rengė visuomenę ateičiai, būsimos nepriklausomos valstybės laisvų žmonių savitvarkai, savivaldai. Ir visai nesusigundė jam pasiūlyta politiko karjera: kai populiarių, labai visuomenišką ir sąžiningą Zarasų ligoninės vedėją Bukontą 1912 metais norėta rinkti atstovu į IV Rusijos Valstybės dūmą, jis atsisakė kandidatuoti paaiškindamas, jog daugiau naudos (!) galis atnešti dirbdamas savo artimojoje aplinkoje; kandidato vietą užleido biržiečiui Martynui Yčui, kuris ir buvo išrinktas į Dūmą.

O Bukonto dar sykį laukė frontininko dalia. Pirmojo pasaulinio karo metais – 1915–1918-aisiais jis – vyresnysis karo gydytojas latvių batalionuose, už karžygišką sužeistųjų gelbėjimą ir narsumą mūšiuose apdovanotas keliais kariniais ordiniais. Demobilizuotas trumpai tepasidžiaugė Lietuvos nepriklausomybe. Karo nualintuose Zarasuose (jau pavadintuose Ežerėnais) 1918 metais kilusi dėmėtosi šiltinė epidemija pasirodė nuožmesnė ir už frontą – gelbėdamas sergančiuosius ir užsikrėtęs daktaras Bukontas mirė pačioje 1919-ųjų pradžioje.

Apžvelgę dviejų ryškių lietuvių tautinio judėjimo veikėjų – Višinskio ir Bukonto biografijas, galime ir kai ką bendresnio pasakyti apie valstybės atkūrimo inteligentų kartą. Gyventi ir dirbti jiems teko itin neramiu laiku ir nepalankiomis sąlygomis. Ilgo asmeninio gyvenimo tikėtis jie negalėjo. Višinskio sveikata sparčiai menko, trisdešimtmetis jau kosėjo krauju. Bukontas, dar tik 40-ies metų, karo sąlygomis parašo testamentą „dėlei galimos netikėtos mano mirties“, savo santaupas tvarkingai paskirsto visuomeniniam ir labdaros tikslams¹⁷. Jie galynėjosi su mirtim, jausdami, kiek nedaug turi laiko. Užsibrėžtasis laisvės, nepriklausomos Tėvynės siekis buvo maksimalūs. Jėgų teikė idealas, asmeninis įsipareigojimas, ateities vizija.

Ryšėja būdingi priešaušrio epochos veikėjo bruožai.

Ir Višinskis, ir Bukontas – iš darbščiųjų. Turėjo labai skubėti, dirbo intensyviai. Jų veikla daugiašakė, universali: kultūrinė ir politinė, mokslinė ir praktinė, lokali ir itin plačiai rūpianti. Pradėję nuo įvairiapusio veikimo, ilgainiui susitelkė į tai, ką kiekvienas mokėjo geriausiai. Višinskis kūrė būsimos valstybės politinius (teorinius) pagrindus, nužymėjo valstybingumo principus, per spaudą ir politinius debatus formavo pilietinę visuomenę, kėlė modernėjimą, politinį sąmoningumą. Bukontas praktiškai diegė ir plėtojo ekonominį bendruomeninį veikimą, skatino žmones būti aktyvius, išmokė daug praktiškų dalykų ir principų. Jų veikla skirtinga, bet kryptys viena kitą papildančios. Jos abi buvo tautai gyvybiškai reikalingos, padėjo rengtis būsimiems pokyčiams, naujais pagrindais kuriamam gyvenimui. Indėlis kitoniškas, bet veikla bendra ir to paties tikslo vardan. Postų ir pareigbių tuomet nesidalyla.

Bet svarbūs buvo ne vien darbai. Stiprų poveikį darė priešaušrio veikėjų charakteriai, laikysena, vidaus savybės. Tai gabūs organizatoriai, dinamiškos ir sugestyvios asmenybės. Ir stipraus intelekto Višinskis, idėjų generatorius, nuvokus politinis vadovas, kartais pavadinamas net antroju Kudirka. Ir drauginės veiklos aktyvistas Bukontas, žmogmylys, niekad nepristigęs atjautos kenčiantiems, vargantams, tad žmonių atminty išlikęs kaip idealus daktaras, „vienas didžiausių apylinkės labdarių“, „kuklus, bet plataus masto veikėjas, kultūros nešėjas“¹⁸.

Jie atkakliai gynė idėją – lietuviybės išsaugojimą, nepriklausomos valstybės siekį, tikėjimą ateitimi. Buvo kovotojai idealistai plačiausia šio žodžio prasme. Pilietiškumą, principus, dorovę, maksimalų asmeninių poreikių apribojimą suvokė kaip normą. Pasiaukojimą – kaip savaime suprantamą dalyką, svarbesnį už visa kita. Antai Višinskio šeimyninė laimė – tik vieneri metai, Bukonto – dar trumpesnė (buvo vedęs ligotą merginą, tikėjosi ją išgydyti, o žmonai mirus, liko vienišius).

Ir Višinskis, ir Bukontas mirė jauni, bet garbingai tesėję savojo meto inteligentų pasiryžimą. Kalbėjome apie, du bet jie nebuvo vieninteliai, savo jėgas atidavę šviesesnei, bendruomeniškesnei, demokratiškesnei Lietuvai. Jų išspinduliuota vidinė energija, idealizmas, taurumas, net ir likimų tragizmas kūrė išskirtinę priešaušrio aurą, įkvėpė kitus, stipriai formavo procesus ir veiksmų perspektyvą.

Ypatinga ši karta ir jos reprezentantai.

* * *

Kaip labai aktualūs šie priešaušrio veikėjai iškilo mūsų XX a. pabaigoje – kito epochos virsmo, kito Ateitimo laikotarpiu. Vaduojantis iš sovietinės imperijos režimo, jų patriotizmas ir darbuotė tautos labui, tikėjimas ateitimi ir Nepriklausomybe atliepė naujųjų laikų žmonių nuotaikas, lūkesčius ir tapo pavyzdžiu, vertybine atrama. Buvo svarbu primirštus praeities garbiuosius susigražinti, įamžinti, įpaminklinti, kad turėtume juos savo dienoje. Kai Sąjūdžio sujudintuose Šiauliuose už visuomenės lėšas buvo statomas skulptoriaus Stasio Žirgolio sukurtas paminklas kraštiečiui Povilui Višinskiui (atidengtas 1991), beveik tuo pat metu (1993) Zarasuose iškilo paminklas gydytojui Domininkui Bukontui (autorius – Leonas Strioga). Abu juos tuomet suvokėme kaip stiprios dvasios, kilnių aspiracijų simbolius.

Praėjus 25 metams, daug kas pakito. Ypač šįmet, minėdami valstybės atgavimo šimtmetį, tapome istoriškesni, siekiame ne idealizavimo, o turiningesnio praeities pažinimo, gilesnių apmąstymų. Priešaušrio aktyvistų veiklą jau norime suvokti kaip vieną iš etapų kelyje į Vasario 16-osios Respublikos sukūrimą. Tautos istorijos kontekste esmingiau ir turbūt teisingiau matomi jų darbai, jų istorinio indėlio reikšmė.

Esmė išlieka, bet mūsų požiūris darosi platesnis, brandesnis: valstybė atgimė per daugelio ne vienu metu gyvenusių, bet nepriklausomybe tvirtai tikėjusių, savęs nesigailėjusių žmonių triūsą, pastangas ir aukas.

Dalia STRIOGAIČĖ

- ¹ Rimantas MIKNYS. Povilas Višinskis ir XX a. pradžios lietuvių tautinio judėjimo pagrindiniai krypsniai: nuo organinės link pilietinės Lietuvos visuomenės modelio // Povilas Višinskis: idėjos ir darbai. – Vilnius: Versus aureus, 2011, p. 78.
- ² Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 3. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 580; Domininkas Bukontas (1873–1919): Leidinių ir straipsnių rinkinys. – Zarasai, 2011.
- ³ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui 1897-10-01 // Šiaulių „Aušros“ muziejus, I–R 2933.
- ⁴ Juozas ŽAGRAKALYS. Dr. Domininkas Bukontas. Monografija. – Kaunas: Šviesa, 1939.
- ⁵ Straipsnio autorės jau rašyta: Dalia STRIOGAIČĖ. „Mielas Drauge!..“ Laiškai iš archyvo // Dešimtieji Povilo Višinskio skaitymai. – Šiauliai, 2008, p. 84–90.
- ⁶ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui iš Charkovo // Šiaulių „Aušros“ muziejus, I–R 2933, 2919.
- ⁷ Povilas VIŠINSKIS, Raštai. – Vilnius: Vaga, 1964, p. 422.
- ⁸ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui iš Dusetų // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F 1 – E 49.
- ⁹ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui iš Tolimųjų Rytų // Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Rankraščių skyrius, In–R, 755.
- ¹⁰ Ten pat.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Ten pat.
- ¹³ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui 1898-03-22 // Šiaulių „Aušros“ muziejus, I–R 2929.
- ¹⁴ D. Bukonto laiškas P. Višinskiui 1903 m. // Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, F 1–E 49.
- ¹⁵ D-ras BUKONTAS, d-ras AVIŽONIS, Z. AVIŽONIENĖ. Žodis į visuomenę // Vilniaus žinios. – 1906-05-19 (06-01), Nr. 106, p. 1.
- ¹⁶ Įrašą Čekiškės bažnyčios gimimo metrikų knygoje rado šiaulietė kraštotyrininkė Irena Rudzinskienė.
- ¹⁷ Testamentas po daugelio metų paviešintas spaudoje: Naujoji Romuva. – 1938, Nr. 42, p. 800–801.
- ¹⁸ Juozas ŽAGRAKALYS. Min. veik., p. 31; Doc. J. TUMAS. Dr. Domininkas Bukontas (1873–1919) // Tiesos kelias. – 1926, Nr. 7–8, p. 8–24; Gyd. Juozas BUZELIS. D-rą Domininką Bukantą atsimenu // Medicina. – 1939, Nr. 2, p. 84; A. MINTAUTAS. Širdies ir pareigos žmogus // Ateitis. – 1943-08-18.